

Safet Bandžović

**POLITIČKE POENTE ORIJENTALNE RETORIKE
I *BOSANSKI RAT*¹**

**POLITICAL POINTS OF ORIENTAL RHETORIC
AND THE *BOSNIAN WAR***

Sažetak

Tekst je prikaz knjige Johna R. Schindlera Nesveti teror: Bosna, Al-Kaida i uspon globalnog džihada.

Summary

The text contains a review of the book entitled Unholy Terror: Bosnia, Al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad by John R. Schindler.

Proučavanje vremena raspada jugoslavenske države i “postjugoslavenskih ratova”, imajući u vidu raznorodne uloge brojnih unutarnjih i vanjskih aktera i kreatora događaja, činjenice koje se stalno pojavljuju, simboličke sporove oko njihove interpretacije, dug je i složen proces. U punjenju i detoniranju balkanskog “bureta baruta” i međunarodna zajednica je imala znatnog udjela. M. Glenny nije jedini koji promatra historiju Balkana od početka 19. stoljeća kao, prije svega, posljedicu zavjere velikih sila i njihovih geostrateških interesa Posebno je, pored zamršenog uplitanja raznih političkih i obavještajnih struktura, problematična i takozvana tajna diplomatija, skrivena historija aktera jugo-

¹ Prikaz knjige Johna R. Schindlera, *Nesveti teror: Bosna, Al-Kaida i uspon globalnog džihada*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 307.

slavenske krize – osnova za shvaćanje toka događaja. Svako lično svjedočenje je djelimično i njegov značaj postaje mjerljiv u kontekstu drugih relevantnih izvora. Mnogi faktori još izmiču akcionoj analizi.

Vatra isto gori, kazao je Aristotel, u Grčkoj i Perziji, ali se ideje o dobru i zlu razlikuju od mjesta do mjesta. Svijet se stalno mijenja, svi se prilagođavaju novim realnostima, pri čemu glavni motiv u politici velikih sila nisu ljubav, mržnja, tradicionalno prijateljstvo, već isključivo sopstveni interes. Još je polovinom 19. stoljeća lord Palmerston, britanski premijer, jasno isticao: “Mi nemamo vječite saveznike i trajne neprijatelje. Naši interesi su jedino vječiti i trajni, i naša je dužnost njih da štitimo.” Poznavanje interesne logike velesila bitan je uslov opstanka “malih nacija”. Njihova egzistencija nije ni za njih same samorazumljiva izvjesnost, nego uvijek i pitanje, izazov i rizik. One su u odnosu na historiju u defanzivi, “prema njenoj snazi, koja njih same prevazilazi, koja se ne obazire na njih, pa ih i ne uzima za ozbiljno”. U Evropi, napisao je Milan Kundera, postoje na jednoj strani velike zemlje, a na drugoj male; postoje nacije u pregovaračkim dvoranama i one koje čitave noći iščekuju u predsobljima. “Jedna daleka zemlja, o kojoj malo znamo”, bile su riječi kojima je Chamberlain, britanski premijer, opravdavao prepuštanje Čehoslovačke nacistima. Kasniji pandan Chamberlainu bilo je jednogodišnje suprotstavljanje Vancea i Owena upotrebi sile koja bi zaustavila ubijanja u Bosni i Hercegovini, zemlji koja je doista dugo bila “svačija Španija”. Bilo je jednostavnije prikazivati bosansku historiju isključivo kao pozornice mržnje i sukoba, tvrditi da se radi o problemima koji uključuju i “zaključanu historiju”, da nužne mjere iziskuju previše rizika. Ideologijsko prikriivanje, s različitim motivima, agresije na Bosnu i Hercegovinu i zločina nad Bošnjacima jedno je od primarnih značenja i svrha politika “malignih fantazija” (E. Zgodić) unutar kojih se oblikuje stanovište koje ustvrđuje da je zapravo bila riječ o međucivilizacijskom, plemenskom, građanskom, etničkom i vjerskom ratu.

Primarni ciljevi “postjugoslavenskih ratova” bili su revizija republičkih granica, prisilna razmjena stanovništva i prestrukturacija balkanskog političkog prostora. Etnička čišćenja nisu bila posljedica već cilj tih ratova. U doba holokausta zapadna intelektualna i politička elita dugo nije mogla prihvatiti ideju o programiranom nacističkom zločinu nad Jevrejima, Romima i drugim „nearijevcima”. „Znati užasne stvari je strašno, ali ne znati ih – još je strašnije“, iznosi Dan Bar-On, izraelski psiholog koji

se bavi pitanjima holokausta. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, umjesto agresije, genocida, etničkog čišćenja, ključne riječi brojnih evropskih državnika i diplomata bile su dugo – “etnički konflikti” i “humanitarna pomoć”. Glavna svrha niza neistina, relativiziranja i osporavanja, nasilne simetrije bilo je distanciranje od riječi genocid. Richard Holbrooke će reći o ratu u Bosni i Hercegovini: “Jedan od razloga te evropske indiferentnosti bila je i činjenica da su žrtve bili Muslimani. Ja sam tada govorio kako ne verujem da bi Evropa, kada bi uloge bile zamjenjene, da su Muslimani bili ti koji su okupirali brda oko Sarajeva i nemilosrdno ubijali kršćane i jevreje u gradu, to mirno posmatrala kao što je činila 1992-1993. godine.” Parcijalni interesi, kontroverzna arbitriranja i podjele ojačani su predrasudama i neznanjem, neprincipijelnošću, pokušajima moralnog izjednačavanja “sukobljenih strana”, podzemnim igrama i moralno zbunjujućim aspektima, došli do znatnog izražaja. Plaćena je visoka cijena za godine neodlučnosti, indiferentnosti međunarodnih faktora, kalkuliranja i eksperimentiranja. U zaustavljanju rata u Bosni i Hercegovini posebno je bila važna i složena uloga SAD-a. Američka politika bila je u mnogo čemu ambivalentna i imala je krivudav tok. U Dejtonskom sporazumu nađena je ona srednja linija između moralizma i realpolitike – dviju stalnih determinanti američke vanjske politike.

Sadašnjost se i ne može potpuno shvatiti bez neophodnog zaranjanja u recentnu historiju. Ona se prelama u koordinatama vremena. Prošlost živi u savremenima. Ideje i interesi sadašnjice utječu na viđenja, “naknadna” shvaćanja i tumačenja prošlosti. „Strasti sadašnjice“ porađaju instrumentalizirane predstave, deformirane, pristrasne historijske interpretacije prošlosti „iz koje se budućnost rađa“. Brojni naučnici smatraju da su stereotipi o Balkanu kao civilizacijski nerazvijenom području, pa i cijeli balkanistički diskurs – svojevrsni kolonijalni “uvoz” sa Zapada. Zapadnjaci su balkanske zemlje, shodno jednostavnim klišejima, tokom višestoljetnog postojanja Osmanskog carstva, tretirali neistraženom, egzotičnom zonom (“Evropski Drugi”), koja odvaja superiornu evropsku civilizaciju od mističnog Orijenta. Osmanska država je u nauci bila nužna i kao unutarnja deponija evropskih stereotipa da bi Zapad mogao sebe da vidi u tom kontekstu kao boljeg. Termin “modernizacija” se danas s pravom kritikuje zbog normativnih predrasuda koje nosi sa sobom i zbog kolonijalnih pretenzija (M. Janine Calic). Mnogo je “naučnih” radova čiji autori i sada istražavaju na mentalnim matricama 19. stoljeća,

kao pobornici etnocentrizma, epike i manihejske interpretacije historije, nametanja samo “jedne” istine, olahkih sudova koji su snagom inercije ukorjenjivani kao dogme. “Neprijatelji” se sataniziraju prema shemi mitske konfrontacije, antagonizma dobra i zla. Sedamdesetih godina 19. stoljeća muslimani su sačinjavali polovicu ukupnog stanovništva osmanskog dijela Balkana. Uz velika stradanja, znatan dio je u narednim decenijama prognan u Anadoliju. Mada je zapadni svijet dugo iskazivao zabrinutost za sudbinu kršćana u Osmanskom carstvu, samo se neznatan dio zapitao o balkanskim muslimanima i njihovom fatumu. Zbog takvog odnosa jedna od najvećih evropskih demografskih katastrofa nikada nije ni otkrivena. Na naklonost Evrope muslimani nisu mogli računati iz jednostavnog razloga: nisu bili kršćani. Stav prema kojem su muslimani stranci na evropskom prostoru dio je mentaliteta historijski poznatog pod imenom “Istočno pitanje”. Teško je odstraniti gen ksenofobije, rasizma i drugih retrogradnih ideja. Neki zapadni novinari iščuđavali su se 1992. u Bosni pred „visokim i plavokosim bosanskim muslimanima“. Evropa se nikada nije potpuno oslobodila straha od “islamske opasnosti” i dominacije negativnih stereotipa o muslimanima. Bošnjaci svakako nisu bili “miljenici” balkanske i evropske historiografije. Massien de Clerval (1820-1896), boraveći 1855. u Bosni, zapisao je o Bošnjacima kako je “velika nesreća ovog dijela slavenske rase da je nepoznat, ili da je bar jedino poznat preko izvještaja svojih neprijatelja”. Legitimnu sliku prošlosti čini i ono što o njoj misle i pišu Bošnjaci. Nije, međutim, dovoljno samo šta oni kazuju o sebi, već je također važno i šta drugi, pogotovo oni moćni, pokazuju historijska iskustva, misle i pišu o njima. Historija jednog naroda nikada se nije mogla napisati niti tumačiti samo na osnovu stigmatizacije, viđenja i tendencioznih ocjena njegovih protivnika i progonitelja.

Tokom “postjugoslavenskih ratova” i poratnog perioda nastajala je obimna biblioteka djela stranih autora o zbivanjima na Balkanu u bližoj i daljnjoj prošlosti, izazivajući oprečne reakcije. U Beogradu je svojedobno održan i naučni skup povodom knjiga Noela Malcolma o Bosni i Kosovu, gdje će one biti podvrgnute oštrim kritikama zbog ocjena koje nisu odgovarale željenoj slici historije, a on markiran kao “intelektualni najamnik” koji ne polazi “ni od kakve racionalne pozicije”. Među autorima koji se bave ovdašnjom historijom nalaze se i oni koji, nerijetko bez limita u proizvoljnim pristupima i analogijama, prave “instant historije”, opće

preglede, ne shvaćajući dovoljno višeslojnost procesa dugog trajanja i njihove reljefne dionice, svjesno ili nesvjesno, relativizirajući historijske činjenice. “Tržište prošlosti” zabavlja, politizira i traumatizira. Svijest koju publicistika reproducira prisutnija je od svijesti stručne historije. U pravom mnoštvu knjiga različitog značaja nalaze se i one “utjecajne” koje međunarodni faktori znaju skoro nekritički koristiti kao jedan od izvora za razradu svoje „balkanske“ strategije. Richard Holbrooke potvrđuje da je knjiga Rebece West *Crno janje i sivi soko*, iz tridesetih godina 20. stoljeća, bila najpoznatija o ovoj regiji na engleskom jeziku. Otvoreni prosrpski stav autorice i njeno stanovište da su muslimani raso inferiorni utjecao je na dvije generacije čitalačke publike, kao i na utjecajne kreatore balkanske politike. Većina britanskih diplomata prva saznanja o Balkanu stjecala je upravo iz ovakvih i sličnih knjiga koje su veličale srpski nacionalni mit. Ofucani primjerak putopisa Rebece West išao je od ruke do ruke u sarajevskom glavnom stožeru UN-a. Neke od tema R. West pojavile su se 1993. u novom ruhu u knjizi Roberta Kaplana *Balkanski duhovi: Putovanje kroz historiju*, što je na čitaoce ostavljalo utisak da stranci ne mogu učiniti ništa u regionu prožetom drevnom mržnjom. Ova knjiga je, i pored oštrih kritika u naučnim krugovima, kao „grozan miks neutemeljenih generalizacija i dezinformacija... nesvarenih, ili netačnih historijskih činjenica... ličnih predrasuda i lošeg pisanja”, imala znatnog utjecaja i na američkog predsjednika Clintona i njegovu administraciju, zatečene Kaplanovom “živom slikom raznih naroda koji su beznadežno zarobljeni u konflikt koji datira još od 14. veka”.

Propaganda je, kao jedno od najvažnijih sredstava proizvođenja svijesti, sastavni dio svake kulture. Mitologizacija politike i historije spada među oprobana lukavstva političke propagande. Srpski nacionalizam je bio ideološki i vojni generator „postjugoslavenskih ratova“. „Fenomen” Dobrice Ćosića paradigmatičan je slučaj za duhovno shvaćanje jedne mentalne matrice. Laž je, kaže on, „vid našeg patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno“. Srbi, po njemu, nisu započeli rat u Bosni i Hercegovini, već Muslimani, “koji su hteli da stvore muslimansku državu”, kazujući dalje o „muslimansko-fundamentalističkom nasilju i genocidu” i „džihadskom karakteru rata u Bosni”. Sarajevo je vidio kao grad „masovnog muslimanskog zločina”, dok je Bosnu i Hercegovinu nazivao “istorijskom nakazom”, kopirajući to od V. Dvornikovića, koji je svojedobno pisao da je pred 1463. Bosna

bila “nakaza” od države. Islam i Muslimani su orkestrirano označavani među najodgovornijima za raspad Jugoslavije. Za akademika Milorada Ekmečića „muslimanski fundamentalizam” je u tome „imao ključni značaj”, optužujući usto bošnjačke historičare da su bili “idejni barjaktari” u njenom razaranju. Sa sinhroniziranim upozorenjima na opasnost od „novog prodora islama u Evropu“ rasle su ambicije srpskih nacionalističkih krugova da steknu simpatije zapadnog svijeta za svoj narod, koji je navodno stajao na braniku kršćanske civilizacije. Nakon terorističkog napada na SAD 11. septembra 2001. godine, koji će, zajedno s rastom islamofobije, ići naruku tezama o zastrašujućem širenju islamskog fundamentalizma i planetarnoj „zelenoj opasnosti“, neki beogradski novinari će pisati da „Beograd stiče poene u ratu protiv terorizma”, kako se “Srbija nada sticanju političkog kapitala zahvaljujući američkoj kampanji protiv terorizma”, kao i da su pojedini srpski pisci još osamdesetih godina genijalnom intuicijom naslutili „strašna vremena samoubilačkog terorizma”.

D. Ćosić je pisao u februaru 2009. kako mu je da potvrdi svoje tumačenje motiva, karaktera i internacionalnog značaja rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995. činjeničnim istinama pomogao Džon R. Šindler (John Schindler) knjigom *Nesveti teror: Bosna, Al-Kaida i uspon globalnog džihada*. Od njega i preuzima termin “bosanski rat”, asocijativno blizak predratnoj praksi pojedinih historičara koji su ustanak Srba u Bosni 1875-1878. nazivali “bosanskim ustankom” (V. Čubrilović), odnosno “ustankom u Bosni” (M. Ekmečić). Terminologija nikada nije samo terminološko pitanje. Od istine o „Bosanskom ratu“, piše Ćosić, „neposredno je uslovljena budućnost srpskog naroda i njegov ljudski lik u svetu“. Hvaleći Šindlerovu knjigu kao izvanredno značajnu, on konstatira da domaći Srbi, „prijatelji bošnjačkih mudžahedina i ljubitelji monoetničkog Sarajeva”, neće postupiti kao Džon Šindler, već će do smrti prezirati istinu: „Ali Srbi, prokaženi Srbi, uz pomoć razumnih i savesnih ljudi iz sveta, dužni su da se bore za istorijsku istinu o Bosanskom ratu i pred licem sveta i potomcima dokažu da su u Bosni boreći se za svoju slobodu opet branili i hrišćansku Evropu od džihadskog islama. A Evropa ih je za tu odbranu kaznila bombardovanjem NATO avijacijom.” Osim Ćosićeve pohvale, beogradska „Politika” je tokom aprila i maja 2009. objavila u feljtonskom obliku izvode iz Šindlerove knjige, najavljujući da ona otkriva istinu o tome kako je svjesno stvarana slika o „dobrim” i „lošim” momcima u „Bosanskom ratu”. Knjiga je, uz ovakve „preporuke”, stjecala zapažen

publicitet, posebno u onim intelektualnim i političkim krugovima u Srbiji koji su još od 1992. zastupali slične teze, smatrajući da su njome argumentirano zadobili, iako sa zakašnjenjem, određenu satisfakciju za aktivno učešće u borbi protiv „islamskog terorizma”. Iz njih će, pred Međunarodni sud pravde u Haagu, dolaziti i optužbe da je Bosna i Hercegovina odgovorna za djela genocida izvršena nad Srbima, jer ih je podsticala *Islamskom deklaracijom* Alije Izetbegovića.

Džon R. Šindler, autor knjige *Nesveti teror: Bosna, Al Kaida i uspon globalnog džihada*, profesor je historije i strategije na Vojnopomorskom koledžu u Newportu (Rod Ajlend) i bivši analitičar i kontraobavještajni oficir u Nacionalnoj sigurnosnoj agenciji SAD-a. Po vlastitom priznanju, bio je jedan od mnogih koji su „progutali muslimansku propagandu bez varenja”, ali je ličnim iskustvom u Bosni, razočaran onim što je vidio i čuo od „naših najboljih stručnjaka”, navodno uvidio da je politika SAD-a na Balkanu „kratkovida i krajnje destruktivna”, pa je zato odlučio da ispriča „pravu priču” o „Bosanskom ratu”. Knjiga nije, shodno očekivanjima vezanim za njegov poziv, bazirana na tajnim dokumentima, prepričavanjima njegovih obavještajnih aktivnosti, već „zvaničnih saopštenja ili drugih legitimnih izvora”, uključujući tu printane medije, posebno one iz Sarajeva. Autor, pozivajući se na profesionalnu „obavezu ćutnje” i položenu zakletvu da će do groba čuvati tajne svoje države, piše kako je bio u šoku kada je, stekavši pravo pristupa „krunskim draguljima”, otkrio da preko 90 posto obavještajnih podataka koje je vidio „nije bilo ništa detaljnije od izvještaja u dobrim novinama, sa malo više sladostrašća i pravopisnih grešaka”. I citirana štampa se, pak, znala oslanjati na zapadne „izvore”, tako da se taj krug međusobnog navođenja zatvarao.

Za Šindlera je rat u Bosni i Hercegovini možda „najpogrešnije prikazan sukob modernog doba, na veliku korist radikalnog islama”. Naknadno procjenjujući taj rat, on rasvjetljava „njegovu ključnu ulogu u razvoju radikalnog islamskog terorizma”. Knjiga je trebala biti temeljno ispitivanje uloge Bosne u „globalnom džihadu”. Postavljajući pitanje da li su Srbi krivi za rat, on konstatira da su mediji, vlade i nevladine organizacije učinili sve da istina o „Bosanskom ratu” ostane u tami, odnosno u lažnom prikazu. Vjerski karakter rata je skrivan, a islamska priroda vlasti u Sarajevu bila je tema koja se apsolutno nije spominjala. Po Šindleru je potpuno zanemarena činjenica da je devedesetih godina 20. stoljeća Bosna imala identičnu ulogu u “globalnom džihadu” kao

Afganistan osamdesetih, posluživši kao pogodno tlo za rat protiv nevjernika, istovremeno osiguravajući utočište i poligon za obuku budućih generacija ratnika za nove, „svete ratove”. Prisustvo mudžahedina u Bosni i Hercegovini bilo je, između ostaloga, i rezultat odsustva želje krugova unutar međunarodne zajednice da se pravovremeno spriječi rat. “Zapadni” doprinos njihovoj pojavi u Bosni i Hercegovini je još uvijek misteriozan. Pored “zapadnjačke laži” o Bosni, Šindler ukazuje i na “zapadnjačku amneziju”, ističući da je “ogromna želja specijalista za Balkan da u studijama o terorizmu neprijatnim istinama ne unize i dovedu u pitanje cilj bosanskih muslimana”. Da bi osnažio svoje konstrukcije, “opravdao” naknadne i diskutabilne ocjene o karakteru i pozadini “Bosanskog rata”, bila mu je, povodeći se za “odabranim” autorima, neophodna i “odgovarajuća” prošlost kako bi je nasilno povezo sa sadašnjošću.

Znanje je nerijetko, primjetno je i u ovoj knjizi, u historijskoj svijesti nadjačano stereotipima. Bošnjaci se predstavljaju mahom u negativnom svjetlu, sintetički postajući, uz sumnjive historijske paralele i prišivene etikete ekstremizma, historijski problem i stalna opasnost po okruženje. Radikalni redukcionizam i generalizacije vode u zablude. Šindler piše da je prihvaćanje islama u Bosni bio “dugotrajan i složen fenomen, a najveća motivacija za to nesumnjivo je otomansko ugnjetavanje nemuslimanskih podanika”. “Bosanski islam” je smatran od “samog početka izuzetno surovim”. Bosanski muslimani bili su širom Osmanskog carstva “poznati kao oni čiji je islam žestok i nasilnički”. Tokom “tri veka od osvajanja Bosne”, osmanski Turci su “svake godine uzimali mušku decu kao danak; svake godine, oko jedne petine hrišćanskih dečaka u Bosni – obično uzrasta od četrnaest do dvadeset godina, neki su bili i mlađi – bilo je silom oduzeto od porodice, na hiljade njih, i poslato na carski dvor u Istanbul gde bi postajali robovi-ratnici janjičari”. Nakon 1878. “mali broj muslimana – verovatno ne više od 10 procenata – napustio je Bosnu kako ne bi živeo pod vlašću Habsburgovaca”. Među onima koji su ostali, posebno među obrazovanim muslimanima, “panislamizam (je) duboko prodro”. Ta orijentacija je “tiho jačala” između dva svjetska rata. Pred rat 1941. pojavljuju se “radikalni islamisti” – “Mladi Muslimani”, koji će “od samog početka okupacije Bosne 1941. biti saradnici nacista”. Ovakve ocjene će autoru biti nužne u analizi rada Stranke demokratske akcije, ustvrđujući da su njome od osnivanja upravljali veterani “Mladih Muslimana”. Tvrdnje o SDA pod vodstvom

“antisemitskog i pronacističkog pokreta Mladih Muslimana”, i prije Šindlera, iznosili su neki srpski historičari, pisci poratnih knjiga o dijalektičkoj povezanosti “klanja i oranja”. Alija Izetbegović je, pak, govorio da su “Mladi Muslimani” bili antikomunisti, “ali mi smo sebe uvijek smatrali i antifašistima... Niko od nas, doslovno niko, nije otišao u ustaški pokret, niti je postao ustaški funkcioner, niko nije otišao u SS diviziju, niti u neke njemačke jedinice, velika većina nas smo čak bili vojni dezerteri... za nas su ustaštvo i njemački sistem bili neprihvatljivi”.

Šindlerova sagledavanja i vrednovanja Drugog svjetskog rata, onoga što se tada dešavalo u Bosni i Hercegovini, nisu višedimenzionalna. On navodi da su tokom tog rata “muslimani podržavali veliki deo Paveličeve politike”, da su oni “u punoj meri učestvovali u vojnim i policijskim snagama ustaškog režima, što ih je činilo saučesnicima u genocidu koji je vršila vlast NDH”. Uzajamno “divljenje islama i nacizma bilo je ogromno”. Odziv muslimana za stupanje u jednu SS diviziju bio je, po njemu, “masovan, i nije bilo teško naći dvadeset hiljada prikladnih dobrovoljaca” pošto je “panislamizam bio njena zvanična ideologija”. Priča oko nastanka i sudbine ove divizije, koja nije bila sastavljena samo od muslimana, složenija je nego što autor prikazuje. U njegovom pristupu nema mjesta za svu propagandu i okolnosti koje su pratile njeno formiranje sredinom 1943. niti za detaljniji opis brutalno ugušene pobune unutar ove divizije tokom njenog boravka na obuci u Francuskoj u septembru te godine, niti za činjenicu da se ona, nakon povratka 1944. na balkansko ratište, raspadala u jesen iste godine, kada je znatan dio njenih pripadnika stupio u partizanske jedinice. Krajem oktobra 1944. samo se 18. hrvatskoj brigadi predalo oko 700 pripadnika ove divizije. Od ovog broja ova partizanska brigada je za “popunu svojih jedinica zadržala 180 vojnika sa 8 mitraljeza, a ostale uputila Štabu 38. divizije NOV”. Muslimani jedini od svih naroda u Bosni, po Šindleru, “nisu stvarno doprineli pobjedi saveznika, a njihova saradnja sa nacistima bila je bez premca”. Slično je 1942. tvrdio i dr. V. Wilder, propagandist jugoslavenske izbjegličke vlade, da su “Muslimani najvjernije sluge fašizma”. Nema kod Šindlera mjesta, između ostaloga, ni za “muslimanske rezolucije” iz 1941. godine, za velike žrtve i učešće Bošnjaka u NOP-u, visoke partizanske i komunističke rukovodioce, narodne heroje iz redova Bošnjaka, o čemu svjedoči obimna i dostupna literatura. Četnici su, pak, po njemu, bili decentralizirana organizacija koja se borila protiv

“Nemaca, Italijana, ustaša i partizana – a ponekad je i saradivala sa svima njima, što je zavisilo od političkih okolnosti”, sve u cilju “obnove Kraljevine Jugoslavije”. Na lokalnom nivou, četničke jedinice su se “upuštale u kontrateror, posebno protiv muslimana u Bosni, izravnavajući račune i sveteći se za muslimanske zločine nad Srbima”, pri čemu je do “najtežeg incidenta došlo (je) početkom februara 1943, u četvorodnevnoj četničkoj orgiji ubijanja u oblasti Foče”. Ovakve i slične interpretacije nisu novost. Slobodan Milošević će, u odbrani pred Haškim tribunalom, navoditi one autore koji su tvrdili da je u Drugom svjetskom ratu “istreb-ljenje Srba, Jevreja i Cigana u Sarajevu bio (je) zadatak najviših muslimanskih vođa, koji su uz nekoliko izuzetaka saradivali s Hitlerom i Hrvatima. U okupiranoj Bosni pod muslimanskom zaštitom postojalo je jedno jako muslimansko krilo koje je bilo antizapadno orijentirano, a koje je na međunarodnom planu predstavljao jerusalimski muftija. On je doveden u Sarajevo i tamo su ga dočekale gomile pune oduševljenja. Po završetku rata Hrvatska i Bosna nisu bile denacifikovane, ne samo da nije bilo nikakvih izvinjenja Srbima, Jevrejima i Ciganima nego je Titova službena politika bratstva i jedinstva uvođena među narodima”. Brojni su, međutim, i oni autori sa drugačijim stavovima. Dr. Darko Tanasković je 1991. ukazivao da je bilo “sramno i potpuno neopravdano dugo prećutkivanje pokolja nad Muslimanima u Istočnoj Bosni, jer su ti pokolji stravična činjenica koja je i dokumentarno neoborivo potvrđena i dokazana... Godinama se tako stvarao i sticao utisak, i to od osnovne škole pa nadalje, da Muslimani u stvari aktivno gotovo da i nisu sudelovali u Drugom svetskom ratu. Ni kao žrtve, ni kao partizani-oslobodioci, a da su donekle participirali samo u zlodelima Nezavisne Države Hrvatske”. Philip J. Cohen piše: “Od kraja Drugog svjetskog rata srpski historičari su promovirali tvrdnje da su Srbi pružali otpor Hitleru, dok su Hrvati i bosanski muslimani pružali osovini široku narodnu podršku. Činjenica je da je četnički pokret predstavljao ideološki centar srpske političke kulture i uživao široku podršku među Srbima. Za razliku od njih, ustaše nisu stekle podršku masa.” Ideju da su srpski partizani, piše Brendan Simms, vezali desetke njemačkih divizija, dok su Hrvati i Bošnjaci kolaborirali, trebalo je raskrinkati kao potpuno izopačene povijesne istine. Srbi su iznjedrili marionetski režim u Beogradu pod generalom Milanom Nedićem, a mnogi četnički odredi otvoreno su kolaborirali s Nijemcima. Najpouzdanije što se može reći, iznosi Simms, o povijesnim

analogijama između Drugog svjetskog rata i ranih devedesetih godina jeste da su one mahom neupotrebljive. Revizionističke tendencije da se četnici, danas zakonski “očišćeni” od optužbi za očiti kolaboracionizam, predstavljaju kao “mučenici i junaci” koje su nekadašnji zapadni saveznici “izdali” u Srbiji su dobile institucionalnu formu.

Šindler će pisati da su se nakon 1945. u Bosni i Hercegovini posebno “urbani i obrazovani muslimani distancirali od islama, religije koju je Partija smatrala nazadnom i koja je ukaljala svoj ugled saradnjom sa fašizmom”. Ovaj autor će dalje navesti da je od 1950. do 1970. država “sagradila 800 novih džamija u Bosni”. Šindlerovu knjigu treba promatrati i u kontekstu savremenog, složenog odnosa svjetskih sila prema islamskom svijetu, novih međunarodnih prilika i standarda koji utječu i na određene pokušaje drugačijih pristupa, suspendiranja ili revidiranja ranijih slika rata u Bosni i Hercegovini. Različiti su odgovori na pitanje da li je “biti musliman”, prema parafraziranju pojedinih autora, u savremenim uslovima, to “najjasnija metafora za subverzivnost i Drugost”. Robert M. Hayden piše da veliki dio retoričke snage nekih stavova u savremenim političkim diskursima potječe iz “orijentalnog okvira” u kome “definitivno ne-evropska esencija jeste islam”, dok su muslimani “ne-evropljani”. Irinej, novoizabrani srpski patrijarh, reći će u januaru 2010. da je filozofija i psihologija islama da muslimani, kada su u manjem broju, umiju da se ponašaju i budu korektni, ali kad postanu nadmoćni vrše pritisak na druge da se iselesu ili da se priđu njima. Redukcionistički pristup islamu kroz optiku fundamentalizma nije samo saznajno manjkav, već je i politički opasan jer Bošnjaci, a time i regija u kojoj žive, „dobija izrazito negativnu konotaciju“ (S. Biserko).

Prošlost se raznim metodološkim zahvatima može spoznati na više načina. Pristup istraživanju umnogome određuje i naučni rezultat. Vjera u neko monolitno jezgro historijskih činjenica koje postoje objektivno i nezavisno od interpretacije autora je teško iskorjenjiva zabluda. Prisutna je uvijek relativnost u predstavljanju historijskih fenomena. Historija historiografije potvrđuje da je prošlost često bila dokaz, tendenciozno opravdanje, ili oružje za objašnjavanje savremenosti. Slike lične i kolektivne prošlosti nisu statične, nego su i posljedica i funkcija sadašnjih stavova. Svako doba stvara ono što njemu treba. Činjenice su uvijek tu, ali su, kazano je, svakom razdoblju potrebni drugačiji Grci, drugačiji srednji vijek. Davno je uočena ravnodušnost prema istini koju moć sa sobom

nosi kada je ona suprotna “dobiti i požudi”. Pojedini beogradski autori su se hvalili kako su, promovirajući i šireći svoju “istinu”, pod pseudonimima objavljivali članke po raznim evropskim listovima. Prošlost se orvelovski prilagođava dnevopolitičkim ili strateškim potrebama. Ona postaje ono što se „dogovori“, činjenice prestaju biti bitne. U takvom kontekstu nastajale su i knjige poput *Zabranjene istine o Srebrenici*, “zasnovane isključivo na stranim izvorima”, “izvještaji” organizacija poput NVO “Istorijski projekat Srebrenica”, koji ustvrđuju da je “prema poslednjim forenzičkim analizama” ukupan broj tijela iskopanih iz masovnih grobnica “ispod 2000, od kojih se za 442 može sa sigurnošću tvrditi da su žrtve streljanja, jer su imale vezane ruke. To je skoro 8.000 manje od broja koji se javno dovodi u vezu sa ‘genocidom’ u Srebrenici”. Drugi autori iz sličnih miljea smatraju da “istinu o Srebrenici tek treba da utvrdi nauka”, a da je Republika Srpska zapravo “plod genocida nad srpskim narodom”.

Historičarima je nužna i empirija o procesima čiji su savremenici, a oni nisu jednoznačni. Politika uspješno koristi sjaj i bijedu historije, koja je puna primjera gdje su istina i dobro bili gaženi. Interesi vlastitog vremena znaju određivati ne samo pitanja koja historičar postavlja prošlosti nego i odgovore. Tomovi naučno utemeljenih djela ništa ne mijenjaju u odnosu prema historiji ukoliko su društvene i političke okolnosti takve da je poželjna drugačija “svijest”. Historijska znanja o prošlosti Bosne i Hercegovine i njenih naroda treba kritički prosuđivati i kreativno unapređivati na osnovu objektivnog, multiperspektivnog pristupa, a ne na manihejskim predstavama i dubioznim političkim interesnim konstrukcijama. Bez moralnih principa i znanja, koji upućuje na opreznost, nema ni racionalnih vrijednosnih sistema.